

Mr. sc. Naim MUSLIU

GJILANI ME RRETHINË NË KRYENGRITJEN E KOSOVËS TË VITIT 1910

Kazaja e Gjilanit në vllugun e përgatitjeve për Kryengritjen e vitit 1910

Viti 1909 e la në një gjendje të vështirë dhe të rëndë kazanë e Gjilanit. Po me këtë gjendje po hynte edhe në vitin 1910, por tani duke marrë përmasa edhe më të gjera, siç ishin: lufta për vendosjen e alfabetit turko-arab në përdorim të atij latin në gjuhën shqipe. gjendja e vështirë dhe e armiqësuar kundrejt fushatës së egër të Xhavit Pashës ndaj popullatës së pafajshme shqiptare, pastaj edhe reaksioni xhonturk për mbylljen e shkollave shqipe që në vitin 1910.

Krahas organizimit për mbrojtjen e shkollës shqipe filloi edhe organizimi i kryengritjes së armatosur ku morën pjesë të gjithë personalitet e Lëvizjes Kombëtare, të cilët pas një periudhe dy vjeçare nga rishpallja e Kushtetutës nuk panë asnjë përmbushje të kërkesave të tyre madje edhe elementare¹.

¹ А.К. Ф. ДАССИП, к.12. Извештај србског генералног конзула из Солуна, бр. 324, 13 (29). 4. 1910,МИД. Београд.

Vendimi për kryengritjen e përgjithshme ishte marrë në dhjetor të vitit 1909, në mbledhjen që u mbajt afër Shkupit ku morën pjesë edhe prijësit e Lëvizjes Kombëtare të Shqipërisë Veriore si Isa Boletini, Bajram Curri e Hasan Hysen Budakova e në veçanti të kazasë së Gjilanit me prijësin e tij të Lëvizjes Idriz Seferin dhe duke bashkëpunuar me deputetët atdhetarë shqiptarë në parlament osman. Në këtë mbledhje ishte vendosur të kundërshtoheshin taksat e reja të qeverisë së Stambollit dhe si kërkesë kryesore programatike nga ky kuvend doli që Shqipëria të jetë autonome dhe të krijoj një ushtri kombëtare shqiptare².

Me aktivitete filloi të fuqizohej veprimtaria e komiteteve, ku në Ferizaj vepronte nga viti 1909 dhe më vonë edhe nëpër qytete tjera duke përfshirë edhe Gjilanin, me të cilën synohej që kryengritjes t'i jepej karakter kombëtar, që përmes kësaj lufte të arrihen objektivat e programit të Lëvizjes Kombëtare, e cila kishte krijuar Komitetin Qendror të Kryengritjes dhe një program me 10 pika, ku ishte kërkuar autonomia e Shqipërisë.³ Për të arritur këtë qëllim krerët e Lëvizjes projektuan mbajtjen e një kuvendi të madh në Ferizaj, në të cilin do të merrnin pjesë përfaqësuesit e të gjitha viseve shqiptare, një projekt i tillë nuk lëvizi drejt realizimit të tij⁴.

Sipas informatave që kishin qeveritarët osmane të Vilajetit të Kosovës, përfaqësuesit e Lëvizjes Kombëtare në fund

2 AIH, Vj-20-19-1100, Raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku. N. 126, dt. 21 maj 1910, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë.

3 AQSH i RSH, F. 143, D. 930, f.1, *Shkaku i kryengritjes*, viti 1910; Shaban Hashani, *Ferizaj dhe rrethina 1873 – 1941 (Vështruar nga pikëpamja historike)*, Ferizaj, 1998, f. 150; Aliriza Selmani, *Gjilani me rrethinë 1908 -1912*, Prishtinë, 1998, f. 112, (Në tekstin e mëtejme: A, Selmani, vep. cit.,).

4 AJ, k. 23, 125-133; *raporti i Dimitrijeviqit nga Shkupi*, PP, nr. 944, 29. 4. 1910; Ramiz Abdyli, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908-1910*, Libri I, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2004, f. 311, 312, (Në tekstin e mëtejme: R. Abdyli, vep. cit.,); Zekria Cana, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare në Kosovë 1908 – 1912*, Rilindja, Prishtinë, 1979, f. 100 (Në tekstin e mëtejme: Z. Cana, vep. cit.,).

të marsit e në fillim të prillit filluan përpjekjet për organizimin dhe masivizimin e luftës së armatosur duke u tubuar në një kuvend të madh në Ferizaj. Sipas autoriteteve osmane ky program kishte përkrahje që nga Presheva në veri e deri te krahina e Lumës e më gjerë. Por, sipas tyre në krye të organizimit të kryengritjes ishin deputetët shqiptarë në parlamentin osman të Vilajetit të Kosovës⁵.

Përleshjet e armatosura kishin filluar në fillim të vitit 1910 në Gjilan, Pejë dhe Gjakovë. Valiu i Kosovës njoftonte se ishte në dijeni të ekzistimit të çetave të armatosura edhe në kazatë tjera të këtij vilajeti. Kryengritja e çetave të armatosura ishte përhapur edhe në kazanë e Gjilanit, sepse aksione të armatosura kundër ushtrisë osmane vetëm se kishin filluar dhe për shkak të kësaj autoritetet lokale ishin të shqetësuar, sepse me xhandarmërinë që kishin në dispozicion nuk mund ta mbante nën kontroll Shqipërinë Verilindore duke përfshi edhe kazanë e Gjilanit.⁶

Gjatë muajit mars të vitit 1910 veprimtaria e armatosur e Lëvizjes Kombëtare ishte shtrirë pothuajse në tërë Vilajetin e Kosovës si dhe në një pjesë të Vilajetit të Manastirit e të Shkodrës⁷. Gjatë këtij muaji u bënë edhe përpjekje për masivizimin me anë të kuvendeve e besëlidhjeve tradicionale shqiptare⁸. Kërkesë e tyre ishte mbrojtja e alfabetit kombëtar dhe kundërshtimi i alfabetit arabo-osman që e kishte futë në përdorim qeveria osmane për të zëvendësuar atë kombëtar⁹. Për eliminimin e çetave u kërkuar forca të kombinuara ushtarake duke sjell edhe artilerinë e rëndë¹⁰.

5 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 311, 312.

6 Po aty, f. 315, 316.

7 AM, МФ. 374. Извештај кралевског конзула из Приштине, 19-02. (4-03). 1910, МИД, Београд.

8 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 317.

9 АИВ, VJ 20-10-1061, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Durrësi, dërguar ambasadorit austro-hungarez në Stamboll*, nr. 9, dt. 12 mars 1910.

10 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 317.

Në vazhden e këtyre organizimeve një i tillë ishte mbajtur edhe në kazanë e Gjilanit dhe në rajonet e Karadakut nën drejtimin e Idriz Seferit, në mars të vitit 1910¹¹. Në këtë tubim kishte marrë pjesë Isa Boletini, Adem Kabashi, Bislim Hogoshti, Sali Kupina, Ramë Pozherani, Fetah Proshi nga Kaçaniku i Vjetër, Zejnë Libishta, Zenel Aga nga Ballanca, Murat Bilalli nga Bresalci, Ismajl Biçaku, Bislim Hogoshti nga Hogoshti dhe Latif Matoshi nga Gmica etj.¹² Në këto kuvende ishin përcaktuar masat organizative të kryengritjes së ardhshme¹³. Ky tubim ishte mbajtur me marrëveshje të Idriz Seferit me Isa Boletinin, Bajram Currin, Hasan Hysen Budakovën, Sylejman Batushën dhe Shaban Binakun etj.¹⁴

Në tubimin e mbajtur në Gjilan ishin marrë disa vendime, njëri prej tyre ishte përgatitja e shpejtë e kryengritjes. Aty, krerët u obliguan që të shkojnë nëpër fshatrat e kazasë dhe t'i njoftojnë prijësit e këtyre fshatrave dhe ata prijës të përgatisin masat fshatare për fillimin e kryengritjes. Gjithashtu, u shtrua si detyrë që në këtë kryengritje të përfshihet masa e gjerë fshatare dhe të pajisen me armë të çfarëdo lloji për shkak të mungesës së tyre. Detyrë tjetër ishte edhe formimi i formacioneve të para vullnetare, në mënyrë që në kushtrimin e parë të jenë të gatshëm për aksion. Aty ishte analizuar edhe puna e xhonturqve,

11 Akademia e shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, *Historia e Popullit Shqiptar II (Rilindja Kombëtare vitet 30 – të shek. XIX - 1912)*, Toena, Tiranë, 2002, f. 427 (*H. e Popullit Shqiptar II...*); R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 317; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 111; Z. Cana, *vep. cit.*, f. 100; Shukri Rrahimi, *Vilajeti i Kosovës*, Enti i teksteve dhe mjeteve mësimore, Prishtinë, 1969, f. 142.

12 S. Sadullah Brestovci, *Lëvizja Kombëtare në Kazanë e Gjilanit, Islam Pira 1866 – 1931*, Prishtinë, 2008, Instituti Albanologjik i Prishtinës, f. 73 (S. Brestovci, *vep. cit.*); Adem Murati, *Sali Kupina bashkëluftëtar i Idriz Seferit*, punim në kuadër të veprës Jeta dhe Vepra e Idriz Seferit, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2003, f. 88. (Në tekstin e mëtejshëm: A. Murati, *vep. cit.*); Hysen Latifi, Latif Sërmoxha, *Hogoshti (Monografi)*, Prishtinë, 2002, f. 21..

13 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 317.

14 A. Murati, *vep. cit.*, f. 88.

ku erdhën në përfundim se ishte e kotë pritja për realizimin e premtimeve të dhëna, por përkundrazi ata ishin të prirë që sa më parë ta asgjësojnë Lëvizjen Kombëtare. Vendim tjetër ishte se kryengritësit nuk do të lejojnë që të digjen fshatrat shqiptare siç kishte ndodh gjatë ekspeditave të Xhavit Pashës. Ndërkaq, morën vendim që të shkonin në kazanë e Preshevës dhe në Karadakun e Shkupit që të vënë kontakte për të bashkërenduar zhvillimet e kryengritjes, e cila ishte në pritje të shpërthimit¹⁵. Idriz Seferi në këtë mbledhje kishte theksuar: *“Vëllezër, ne së shpejti do të nisemi ta zëmë Grykën e Kaçanikut, të Moravës, të Preshevës e gryka të tjera të rëndësishme. Atje do t'i tregojmë Turqisë dhe Evropës se na luftojmë për trojet tona, për të drejtat tona, për lirinë tonë dhe jo për mbret e jo për kral. siç po shkruajnë nëpër gazete”*¹⁶.

Menjëherë pas këtij tubimi filluan veprimet për realizimin e vendimeve të kuvendit. Filluan t'i zgjerojnë kontaktet e tyre me prijësit e Lëvizjes Kombëtare të kazasë së Gjilanit si Islam Pira, Ramë Abdyli, Zeqë Pira, Murat Bresalc, i cili ishte edhe përfaqësues i fshatrave Bresalc, Gadish, Ponesh, Llabjan, Kishnapole, Marec, Vërbicë e Zhegocit, Zhegoc si dhe Sllakovc, Adem e Mustafë Kabashi, Kajollët e Gjylekarit. Fetah Sadovina me atdhetarë të tjerë nga Sadovina¹⁷. Në këto rrethana të tilla, roli i kazasë së Gjilanit në organizimin e kryengritjes, pothuajse ishte vendimtar.

Kontakte të pa ndërprera kishte edhe në mes të kryengritësve të kazasë së Gjilanit nën drejtimin e Idriz Seferit si dhe të atyre të Budakovës nën drejtimin e Hasan Hysen Budakovës e Isë Boletinit me luftëtarët e tij¹⁸. Ata ishin takuar në

15 S. Brestovci, *vep.cit.*, f. 76, 77; A. Selmani, *vep.cit.*, f. 111.

16 Po aty.

17 AK, nr. 188, k. 8, 452, l 1785, *Letër e mësuesit Zh. Popoviq dërguar Dimitrijeviqit në Shkup*, më 14 (27) prill 1910. S. Brestovci, *vep.cit.*, f. 77.

18 A. Murati, *vep.cit.*, f. 88, 89.

xhami të fshatit Caralevë dhe biseduan rreth kryengritjes, këtë takim e udhëhoqi Idriz Seferi.¹⁹ Aty i ndanë edhe detyrat, ku përveç furnizimeve me ushqim dhe armë, u vendos që Idriz Seferi të përqendrohet me kryengritësit e tij në të gjitha hyrjet e daljet në Grykë të Kaçanikut dhe në lindje të saj. Kurse, Isë Boletini dhe Hasan Hysen Budakova të vendosen në terrenet malore në perëndim të Grykës së Kaçanikut drejt Grykës së Caralevës dhe kishin vendosur se në kohën kur do të merrej Gryka e Caralevës nga kryengritësit shqiptarë, atëherë do të lajmëronin Idriz Seferin për ta shtënë në dorë Grykën e Kaçanikut.²⁰ Gjithashtu, për ta masivizuar kryengritjen në prag të fillimit të saj, 28 përfaqësuesit e Lëvizjes Kombëtare të kazasë së Gjilanit shkuan në Preshevë për t'i lajmëruar që sa më parë të përgatiten për kryengritjen e armatosur.²¹

Lëvizja Kombëtare sipas planit të saj, parashikonte që kryengritja të filloj në maj të vitit 1910. Si duket valiu i Kosovës kishte njohuri për këtë dhe dëshironte që kryengritja të fillonte para kohe, që ajo të dështoj që në fillim. Për këtë arsye, Mas'ar Pasha, Valiu i Kosovës vendosi disa taksa të reja për popullsinë e këtij vilajeti pa dijeninë e Stambollit dhe që binte në kundërshtim me ligjin. Kështu, ai i urdhëroi organet e qeverisë që të mbledhin taksat e reja dhe të prapambetura duke keqtrajtuar popullin dhe atë nën kërcënimin e armëve²². Kulmi i shqetësimeve tek

19 Po aty; Skënder Luarasi, *Isa Boletni, (jetëshkrim i shkurtër)*, Rilindja, Prishtinë, 1972, f. 95. (në tekstin e më tejme: S. Luarasi, *vep. cit.*); Sheremet Krasniqi, *Hasan Hysen Budakova*, Rilindja, Prishtinë, 1997, f. 122 (Në tekstin e mëtejme: Sh. Krasniqi, *vep. cit.*).

20 AQSH, fondi "Elmaz Plava", dosja nr. 2; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 119.

21 AKP, nr. 596, XVII, k. 11, 812, si. 1775, *Raporti i konsullit serb në Shkup dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme të Serbisë*, Shkup, më 9. 4. 1910.

22 AIH, VJ 20-8-810, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Manastiri dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë*, nr. 10, dt. 6 prill 1910; AIH, Vj 20-10-1100, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku dërguar ambasadorit austro-hungarez në Stamboll*, nr. 121, dt. 21 maj 1910;

shqiptarët arriti kur ishte vendosur taksa edhe për konsumin e gjerë dhe kjo provokoi protesta të shumta dhe të përgjakshme më 15 mars 1910 në Prishtinë, Gallap, Llap etj.²³

Kushtrimi për fillimin e kryengritjes së armatosur filloi me atentatin mbi mytesarifin e Pejës, më 31 mars 1910²⁴. Me këtë rast Perandoria Osmane mbajti mbledhje urgjente më 2 prill dhe shpalli gjendjen e jashtëzakonshme ushtarake në Pejë, ndërsa komandant i saj u caktua Xhabir Pasha²⁵.

Në anën tjetër, gjendja po vështirësohej në Sanxhakun e Prishtinës për shkak të tatimeve të reja, madje autoritetet e vilajetit kishin shtuar vlerën e yshyrit²⁶ për 2,5%, targën për dele si dhe vendosën taksa të reja për shitblerjen e cikërrimave të ndryshme²⁷, madje edhe taksën e oktrovit²⁸ duke përfshirë edhe për vezë²⁹. Këto masa dhe arbitrariteti i autoriteteve nxitën kryengritje në kazanë e Prishtinës e cila shpërtheu më 1 prill 1910.³⁰ Për të shuar këtë kryengritje, në krye të ushtrisë osmane

23 Po aty; AIH, 20-10-1100, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë*, nr. 121, dt. 21 mars 1910.

24 AQSH, f. 65, D. 121, f.3, *Letër e Lazër Mjedës nga Prizreni, drejtuar një miku të tij*, dt. 3 prill 1910; R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 320.

25 Po aty.

26 Yshyri apo e dhjeta është taksa mbi prodhimet bujqësore që fshatari ia jep pronarit.

27 AQSH i RSH, f. 77, D. 240, f. 3435, *Letër e Filip Krajës dërguar Terenc Toçit, ku ndër tjerash jepen hollësi mbi fillimin e kryengritjes së vitit 1910*, 3. 5. 1910, Shkodër; George Gaërych, *Gjysëmhehëna dhe Shqiponja- Sundimi Otoman Islamizmi dhe Shqiptarët 1874 – 1913*, Bota Shqiptare, Tiranë, 2007, f. 270 (Në tekstin e mëtejshëm: G. Gaërych, *vep. cit.*); S. Brestovci, *vep. cit.*, f. 65.

28 Taksa e oktrovit ishte një lloj takse e vjetër që ju vihej fshatarëve për çdo prodhim bujqësor që sjellin në treg, më gjerësisht: Tajar Zavalani, *Historia e Shqipërisë*, Tiranë. Phoenix, 1998, f. 212; *H. e Popullit Shqiptar II...*, f. 428.

29 AQSH, f. 77, d. 240, f. 34-35, d. 1, dok. 6.

30 AIH, H-17, MPJ, *Raporti i konsultës mbretërore bullgare nga Shkupi, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme dhe të Besimit në Sofje*, nr. 752, dt.

u vu Shefki Pasha. i cili më 3 prill filloi veprimtarinë e armatosur, ku u ndesh me forcat e armatosura afër fshatit Babin Most afër Prishtinës, në të cilën pësuan humbje³¹. Kjo fitore e kryengritësve në kazanë e Prishtinës nxiti trazira të reja në Vilajetin e Kosovës dhe në Malësinë e Dibrës, duke përfshirë edhe kazatë e Gjilanit, Kumanovës, Preshevës etj.³²

Pas përleshjeve në Llap, kryengritja filloi edhe në kazanë e Gjilanit dhe të Preshevës e cila, sipas burimeve arkivore serbe dhe të burimeve tregimtare, del se kishte filluar më 8 prill dhe kështu dita ditës kryengritësit e kontrollonin territorin e kazasë së Gjilanit³³. Edhe numri i kryengritësve gjithnjë ishte në rritje. Kështu, sipas mësuesit serb nga Gjilani Zhivko Popoviç numri i tyre ishte në 2000 veta.³⁴ Kurse sipas disa të dhënave në Gjilan ishin grumbulluar rreth 3000 persona. E sipas burimeve tregimtare, të vetë pjesëmarrësve në luftë vetëm në zabelin e Beqir Sadovinës ishin tubuar rreth 3000 veta të cilët nën udhëheqjen e Idriz Seferit pritnin momentin e duhur për të futur nën kontroll Grykën e Kaçanikut³⁵.

Duke parë se kryengritja në Vilajetin e Kosovës, në sanxhakun e Dibrës dhe në disa pjesë të Vilajetit të Shkodrës po merrte masa të përgjithshme, u morën masa për parandalimin dhe shkatërrimin e saj. Sulltan Memhet Reshiti V, nxori iraden

11 (24). Shtator 1910.

31 АК, Ф. ДАССИП, к, 12, Извештај српског кралевског конзула из Приштине, 03 (17). 04. 1910, Београд; АИН, Vj 20-8-810, *Raporti I-V i kon-sullit austro-hungarez nga Mitrovica, dërguar Ministrisë së Punëve të Jasht-me në Vjenë*, dt. 6 prill 1910; АМ, МФ, 374, Извештај српског кралевског конзула из Приштине, 23-30 (5-4) 1910; R Abdyli, LKSH 1908-1910..., f. 323;

32 Po aty, f. 327.

33 АКР, nr. 505, XXVIII, k. 11,722, si. 1754, *Raporti i një të panjeri të kon-sullit të Shkupit*, dt. 27. 3. 1910, Shkup.

34 АКР, nr. 188, 28, k. 8, 452, si. 1785, *Zhivko Popoviqi njofton Dimitriviqin mbi situatën në rrethinën e Gjilanit dhe në Gjilan*, dt. 14. 6. 1910, Gjilan.

35 S. Brestovci, *vep. cit.*, f. 78-80; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 116.

(dekretin), e cila shpallte shtetrrethimin e sanxhakut të Pejës dhe të Prishtinës³⁶ e për këtë urdhëroi 34 batalione dhe formuan gjyqin ushtarak në Shkup, si arsye për të shpërndarë masën dhe vendosjen e rendit dhe qetësisë në këto anë³⁷. Ata sa më parë duhet të çarmatosin masën shqiptare dhe duhet t'i kapnin e t'i nxirrnin para gjyqit ushtarak frymëzuesit e tyre. Pasi ta kenë shuar kryengritjen me gjak, atëherë duhej të fillonte regjistrimi i popullsisë. zbatimi i ligjit për rekrutimin e nizamëve si dhe detyrimi për t'i paguar të gjitha llojet e taksave. Si masë strategjike për të penguar kryengritjen e ardhshme kërkohet edhe zgjerimi i dritareve të kullave, ku aty do fshiheshin kriminelët sipas autoriteteve osmane³⁸.

Për ekspeditën në Shqipërinë Veriore u caktua gjeneral brigade Shefqet Turgut Pasha, njëri nga komandantët më të zgjuar dhe më të aftë të Perandorisë. Ky kishte mision të gjerë që të pastronte Shqipërinë Verilindore nga nxitësit e kryengritjes, e për të realizuar këtë qëllim, në mbështetje kishte 34 batalione me rreth 30 mijë ushtarë. Njëherësh kjo ishte edhe fushata më e madhe ushtarake që e kishte ndërmarr qeveria xhonturke kundër shqiptarëve prej rishpalljes së Kushtetutës³⁹.

Për ekspeditën e re ushtarake reagueshan deputetët shqiptar të parlamentit osman. Në mbledhje kushtuar kryengritjes shqiptare ata e kundërshtuan këtë ekspeditë në Shqipëri dhe kërkuan nga Veziri i Madh (kryeministri) dhe Ministri i Luftës, të shkonin me një delegacion në vendin e ngjarjes dhe të parandalonin gjakderdhjen. Autoritetet qeveritare e hodhën poshtë propozimin dhe vendosën për shtypjen e kryengritjes me forcë⁴⁰.

36 *H. e Popullit Shqiptar II...*, f. 427; Z. Cana, *vep. cit.*, f. 103.

37 Z. Cana, *vep. cit.*, f. 103; *H. e Popullit Shqiptar II...*, f. 427; R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 327.

38 Po aty, f. 328.

39 Po aty; *H. e Popullit Shqiptar II...*, f. 427;

40 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 328; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 115.

Në një situatë të tillë, atdhetarët nga e gjithë kazaja e Gjilanit ishin përgatitur të luftonin me vetëmohim kundër ushtrisë osmane, e cila ishte nisur për të shuar me gjak kryengritësit.

III. 2. Roli i kazasë së Gjilanit në Kryengritjen e vitit 1910 (Beteja e Kaçanikut)

Pas marrjes së masave për shuarjen e kryengritjes së armatosur shqiptare me anë të forcës ushtarake nga qeveria xhonturke dhe caktimit të Shefqet Turgut Pashës në krye të kësaj ekspedite, filluan përgatitje për ardhjen e tij në Shqipëri për ta realizuar planin e tij famëkeq mbi popullin shqiptar.

Pasi përgatitën planin e ekspeditës dhe përgatitjet tjera, gjenerali e filloi rrugën për në Kosovë dhe më 16 prill arriti në Shkup në krye të 16 mijë ushtarëve. Nga Shkupi me tren ai shkoi në Prishtinë dhe u vendos në mes të Ferizajt dhe Lipianit. Plani i nënshtrimit të kryengritësve fillonte në fushën e Kosovës pastaj vazhonte me atë të Dukagjinit dhe në fund duhej të nënshtrohej Luma⁴¹.

Për të filluar ekspeditën gjenerali osman mori informacionet e nevojshme nga shërbimet sekrete osmane dhe pastaj hartoi një plan operativ. Sipas raportit që bënë shërbimet sekrete synimi i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare ishte autonomia e Shqipërisë dhe përkufizimi i qartë territorial i saj brenda Perandorisë. Kurse ideator i Lëvizjes Kombëtare ishte Ismajl Qemajli dhe bënte përpjekje për organizimin e një kuvendi të madh në Ferizaj, në të cilën do të kërkohej një administratë e veçantë për Shqipërinë. Për të arritur këtë qëllim, zhvillohej veprimtari nga Presheva deri në Lumë⁴².

41 AIH, Vj-20-5-519, Telegram i konsullit Adamkievi nga Shkupi, nr. 41, dt. 25 prill 1910, dërguar në Ministrit Erental në Vjenë.

42 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 332.

Shefqet Turgut Pasha nuk morri masa ushtarake në fillim. Ai, pas vendosjes së ushtrisë së tij në sanxhakun e Prishtinës dhe të Pejës, ftonte prijësit e Shqipërisë Verilindore të heqin dorë nga kërkesat e tyre dhe të shpërndaheshin, por në anën tjetër shqiptarët ishin të vendosur në kërkesat e tyre dhe kështu filluan të organizohen në tubime anë e kënd vendit. Një tubim i tillë ishte mbajtur në prill të vitit 1910 në fshatin Pozheran të kazasë së Gjilanit. Nga këto tubime drejtuesit e Lëvizjes Kombëtare arritën të bënin marrëveshje për veprime të përbashkëta të mëtejshme⁴³.

Konsulli serb në raportin e tij shkruante se në tubimin e Pozheranit kishin marrë pjesë rreth 3000 kryengritës të kazave të Gjilanit, Preshevës e të Kumanovës. Në këtë tubim ishte dhënë kushtrimi që të filloj kryengritja e armatosur dhe prisnin sinjalin për ta sulmuar Grykën e Kaçanikut. Ndërsa ishte marr vendim që ata të cilët do ta tradhtonin kryengritjen do të dënoheshin me konfiskim dhe shkatërrim të pasurisë dhe marrjen e masave të tjera. Për këtë u njoftuan edhe kryengritësit e kazasë së Preshevës dhe Kumanovës me një tubim që u mbajt më 18 prill 1910 dhe ju thanë që të jenë të gatshëm për të marrë në dorë Grykën e Kaçanikut. Një tubim tjetër ishte mbajtur edhe në Viti më 18 prill 1910, në të cilin ishin pjesëmarrës rreth 4000 shqiptarë dhe pos tjerash ishte vendosur që çdo shqiptarë i aftë për pushkë duhej të dilte për të luftuar kundër ushtrisë osmane dhe si në tubimin e Pozheranit ata që nuk do të pranonin do të merren masa ndëshkimore si: shkatërrimi i pasurisë dhe marrja e pushkës, të lëçiturit etj. Gjithashtu, vendim tjetër ishte trajtimi korrekt i serbëve, të cilët nuk do të merrnin pjesë në Kryengritjen Shqiptare dhe ata që do të prishin qetësinë do të ndëshkohen⁴⁴.

43 R. Abdyl, *vep. cit.*, f. 332; Z. Cana, *vep. cit.*, f. 105; Sh. Rrahimi, *Kryengritjet shqiptare...*, f. 45.

44 АМ. мф. 374. Извештај српског краљевског конзула из Приштине, 3 (16). 4. 1910.

Para se të fillojnë veprimet ushtarake, Shefqet Turgut Pasha iu drejtua Vilajetit të Kosovës me një shpallje, me anë të së cilës tregonte qëllimin e ardhjes së tij në Shqipëri. Sipas tij ushtria nuk kishte ardhur për të derdhur gjak, por për të dënuar disa intrigant⁴⁵ të cilët gënjenin botën dhe sillnin turbullime e trazira. Nga kjo shpallje drejtuar shqiptarëve nuk pati asnjë efekt, përkundrazi morali për të luftuar në radhët e kryengritësve ishte shumë i lartë⁴⁶.

Çetat kryengritëse shqiptare ishin kudo në Vilajetin e Kosovës si në kazanë e Gjilanit, në Prishtinë, Pejë, Gjakovë, Drenicë, Llap etj., ku numri i përgjithshëm i kryengritësve arrinte deri në 30 mijë⁴⁷.

Kështu, filloi zbatimi i planit ndëshkimor nga ushtria osmane. Shefqet Turgut Pasha kishte vendosur ushtrinë përgjatë vijës hekurudhore Ferizaj-Mitrovicë dhe këtë e kishte ndarë në dy kolona. Pjesa e parë e ushtrisë do të vepronte në lindje të kësaj hekurudhe kurse pjesa tjetër në perëndim të saj. Një pjesë tjetër e ushtrisë ishte vendosur në mes Ferizajt e Lipjanit, ndërsa Gryka e Kaçanikut ishte lënë e pambrojtur⁴⁸.

Edhe prijësit e Lëvizjes Kombëtare organizuan strategjinë për t'iu kundërvënë ekspeditës së Shefqet Turgut Pashës, e cila ndahej në tri drejtime. Grupi parë i kryengritësve do të përqendrohet në aksin rrugor Ferizaj-Shtime, grupi i dytë do të dislokohej në Grykën e Kaçanikut dhe pjesa tjetër e kryengritësve shqiptarë do të operonin nëpër vise të ndryshme të Kosovës⁴⁹.

45 Nga Shefqet Turgut Pasha intrigant i quanin drejtuesit e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare dhe kryengritësit.

46 „Lirija”, nr. 85, Selanik, 24 prill (7 maj) 1910, Punë e Shqipërisë prapë në Mbledhje të Kombit, 2; *H. e Popullit Shqiptar II...*, f. 429.

47 „Политика“, бр. 2240, Београд, 2 (15). 4. 1910, Арнаутска побуна, 1.

48 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 336.

49 Po aty, f. 336, 337.

Sipas informatave që kishte konsulli serb në Shkup, drejtues të kryengritjes ishin: Isa Boletini, Idriz Seferi, Shaban Binaku, Bajram Daklani, Hasan Hysen Budakova, Ramadan Zaskoku etj. Gjithashtu, ky konsull raporton edhe për drejtuesit e grupeve kryengritëse ku, grupin e parë e udhëhoqën Isa Boletini, Hasan Hysen Budakova e Sylejman Batusha etj., të cilët u pozicionuan në Grykën e Caralevës, kurse pengimin e depërtimit të ushtrisë osmane nga Shkupi për në Rrafshin e Kosovës iu besua Idriz Seferit, i cili ishte në krye të kryengritësve të kazasë së Gjilanit, Preshevës dhe Kumanovës⁵⁰ dhe rrugën Tetovë Ferizaj do të mbrohej nga kryengritësit e Tetovës dhe Dibrës⁵¹.

Më 20 prill, Idriz Seferi me forcat e tij prej 2000 deri 3000 kryengritësve nga Morava e Poshtme dhe Gollaku, sipas një marrëveshje u dakorduan që Bislim Hogoshti dhe Ramadan Busavata (Latifi), të vendosen në mbrojtje të Grykës së Konçulit. Në të njëjtën kohë, pjesa dërmuese e kryengritësve shqiptarë nga malësia e Zhegocit, Karadaku dhe Karadaku i Shkupit u mbledhën për një takim të krerëve të kazasë së Gjilanit në Pozheran. Këtu morën vendim që kryengritësit të marshojnë në drejtim të Smirës, Sadovinës, Goshicës që të arrijnë afër Grykës së Kaçanikut⁵².

Para se të arrijnë në Kaçanik, Idriz Seferi si komandant kryesor e mbajti edhe një takim në Zabelin e Beqir Sadovinës, ku ishin marrë edhe disa vendime si:

50 АК. Ф. ДАССИП. К. 12, Извештај српског краљевског конзула из Скопља, Бр. 918.20 04 (3 05) 1910, МИД, Београд; G. Gaërych, *vep. cit.*, f. 270.

51 АИН, Vj 20-10-1100, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku, dërguar ambasadorit austro-hungarez në Stamboll*, nr. 121, dt. 21 maj 1910.

52 A. Murati, *vep. cit.*, f. 89; Sabit Uka, *Aspekte nga veprimtaria e Idriz Seferit*, punim në kuadër të vepërs *Jeta dhe Vepra e Idriz Seferit*, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2003, f. 150, 151.

1. Të sigurohen sasi të mjaftueshme të materialit luftarak dhe ushqimeve;
2. Caktimi i njërive luftarake dhe drejtimi i lëvizjeve luftarake;
3. Shpërndarja e armëve dhe municionit;
4. Caktimi i komandantëve e grupeve luftarake duke pasur parasysh njohjen e terrenit nga ana e tyre;
5. U caktuan shenjat e njoftimit dhe sigurimit të disiplinës luftarake;
6. U caktuan njësitë e prapavijës dhe shtigjet për tërheqje eventuale⁵³;

Me propozimin e Idriz Seferit dhe pëlqimit të pjesëmarrësve në takim si komandat me përvojë⁵⁴ të njërive ishin zgjedhur Ramë Abdyli, Adem Kabashi, Sali Kupina, Feta Proshi, Mustafë Xhema dhe Shabi Kajolli⁵⁵.

Gjithashtu u hartua edhe plani i vendosjes së njërive kryengritëse në Grykë të Kaçanikut. Kështu, te tuneli i parë në jug të Kaçanikut, në të dy anët e urës mbi lumin Lepenc dhe në Shpatet e Gurit të Shpuar u vendosën njësitë kryengritëse të komanduara nga Fetah Proshi, Sali Kupina dhe Adem Kabashi në krye të 1000 luftëtarëve dhe nga këto njësi u zgjodh një grup për pengimin dhe ndaljen e trenit⁵⁶.

Më 22 prill ushtria osmane shkoi në drejtim të Caralevës për ta zhbllokuar rrugën Ferizaj-Prizren me një forcë prej 9 topa fushorë, 8 topa malorë dhe 8 pushkëmitralozë dhe të pajisur me një automobil lufte. Kryengritësit ia zunë pritën ndërmjet Shtimes e Godancit dhe e sulmuan, pastaj në hyrje të Grykës së Caralevës u sulmua nga 5000 kryengritës të cilët e detyruan të kthehet mbrapa⁵⁷.

53 A. Murati, *vep. cit.*, f. 89, 90.

54 S. Luarasi, *vep. cit.*, f. 96.

55 A. Murati, *vep. cit.*, f. 90.

56 По ату.

57 "Политика", Београд, бр. 2243, 15 (28). 4. 1910, Борба на Косово

Pasi erdhën njoftimet nga të dërguarit e Hasan Hysen Budakovës për fillimin e luftës në Caralevë dhe fitores së forcave kryengritëse mbi ushtrinë osmane, kryengritësit shqiptarë të kazasë së Gjilanit, Preshevës e Kumanovës, të cilët ishin rreth 3000 pjesëtar, ku sipas pushtetit zyrtar osman ishin të udhëhequr nga Idriz Seferi, Adem e Mustafë Kabashi, Sali Kupina, Hasan Lyta, Katil Ahmeti, Feti Proshi e Hajdar Demoshi etj... filluan ta zbatojnë planin që e kishin krijuar më herët.⁵⁸ Më 23 prill 1910, ditë e shtune, kryengritësit ia dolën të shtinin në dorë Grykën e Kaçanikut⁵⁹.

Me marrjen e lajmit për futjen nën kontroll të Grykës së Kaçanikut nga kryengritësit, ku pjesa dërmuese e tyre ishte nga Gjilani, Shefqet Turgut Pasha, ndodhej para një pozite të vështirë⁶⁰. Ndërsa, konsulli serb në Prishtinë raportonte se lajmi për pushtimin e Grykës së Kaçanikut shkaktoi një kaos të përgjithshëm në radhët e ushtrisë dhe oficerëve osmanë në Ferizaj⁶¹. Ky lajm për ushtrinë osmane të vendosur në Vilajetin e Kosovës ishte shumë i shkurajuar, të cilët për një kohë ishin të bllokuar nga forcat kryengritëse dhe nuk guxonin të merrnin asnjë aksion⁶².

2; „Вардар“, Скопје, бр. 25, 15 (28). 4. 1910, Борба побунјеника са војском.1.

58 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 339; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 124-126.

59 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 339; Peter Barlt thotë se ishin 5000 kryengritës që shtin në dorë Grykën e Kaçanikut. Shih: Peter Barlt, *Shqipëria nga mesjeta deri sot*, Prizren, 1999, f. 102, 117 (Në tekstin e mëtejshëm: P. Barlt, *vep. cit.*); Në dokumentin nr. 6 të librit të Nevilla Nikës shqiptarët në betejë kishte 1500 deri 2000 veta kurse ushtria osmane kishte 10000 ushtarë, shih më gjerësisht: Nevilla Nika, *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2003, f. 30.

60 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 339.

61 АМ. МФ. 374, Телеграм српког кралевског конзула из Приштине, 11 (24) 04 1910, МИД, Београд.

62 АК. Ф. ДАССИП, К. 12, Извештај српског кралевског конзула из Приштине, 14 (27) 04 1910, МИД, Београд.

Të nesërmen, më 24 prill 1910, ora 7 e 30, kryengritësit ndaluan trenin e udhëtarëve Shkup-Mitrovicë te Guri i Shpuar, ku në mesin e tyre që e ndalën trenin ishte Sefedin Aliu nga Kishnapolja, Vesel Emini e Isuf Hajdari nga Tërpeza⁶³ si dhe Rexhep Çaushti nga Kabashi⁶⁴, të cilët çarmatosën ushtarë dhe oficerë, prej 40-50 sish që gjendeshin në tren. Aty ishin edhe disa vagonë me ushqim të dedikuar për ushtrinë e Shefqet Turgut Pashës, të cilët ishin ndaluar nga kryengritësit për nevoja të veta dhe e urdhëruan makinistin që ta kthente trenin mbrapa me udhëtarë⁶⁵.

Në telegramin austro-hungarez nr. Vj-20-5-522, shkruante se kryengritësit shqiptar morën Grykën e Kaçanikut dhe e kanë në dorë edhe Elez Hanin. Sipas këtij raporti në krye të kryengritësve ishte Idriz Seferi, ndërsa ngjarja ndodhi më 24 prill 1910. Në Kaçanik kryengritësit e ndalën trenin dhe drejtuesin e trenit e njoftuan që mos të transportojnë udhëtarë dhe me kërkesën e tyre të ndalin trenin se përndryshe do të shtien me armë⁶⁶. Ndërsa dhjetë kryengritës e ndalën trenin dhe i çarmatosën 40 ushtarë dhe disa oficerë dhe 500 vullnetarë kryengritës e kontrolluan trenin, kurse në kodrinat përreth qëndronin rreth 5000 kryengritës, ku pjesa dërmuese ishin nga kazaja e Gjilanit. Gjithashtu, në një raport të Mita Dimitrejoviq i cili ishte nëpunës i konsullatës serbe në Shkup, theksohet se të premten më 22 prill 1910, kryengritësit e Gjilanit ishin nisur për në Moravë dhe të shtunën më 23 prill kishin futur nën kontroll Grykën e Kaçanikut dhe më 24 prill e ndalën trenin që qarkullonte prej Mitrovicës në drejtim të Shkupit. Sipas këtij

63 A. Murati, *vep. cit.*, f. 90.

64 S. Brestovci, *vep. cit.*, f. 86.

65 AIH, Vj 20-5-521, *Telegram i konsullit austro-hungarez në Shkup, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë*, dt. 24 prill 1910; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 124, 125.

66 AIH, Vj-20-5-522, *Telegram i konsullit Adamkievi nga Shkupi*, nr. 41, dt. 25 prill 1910, dërguar në Ministrinë Erental në Vjenë; AIH, A-IV-50, f. 4.

nëpunësi për dy ditë ishte ndalur komunikacioni dhe si prijës të saj e përmendnin Idriz Seferin, Adem e Mustafë Kabashin dhe këtë e bëri me porosinë e Hasan Hysen Budakovën⁶⁷.

Në mesin e udhëtarëve kishte edhe gazetarë të huaj të cilët do të ndiqnin nga afër ekspeditat e gjeneralit osman. Kryengritësit filluan të deklaroheshin para gazetarëve se iu kishte veshur pa drejtë emri reaksionar, se ata nuk luftonin për të kthyer sulltanin, por luftonin kundër xhonturqve për ta vetëqeverisur Shqipërinë. Ndër tjerash, njëri nga kryengritësit ishte shprehur edhe me fjalët: "*Turqit nuk janë të zotët të na qeverisin*"⁶⁸. Udhëheqësit e kryengritësve në Kaçanik kishin paralajmëruar përgjegjësin e stacionit hekurudhor në këtë qytet që të mos transportojnë ushtarë dhe municion në drejtim të Mitrovicës, sepse për ndrysh do të ndërpritet linja hekurudhore⁶⁹.

Lidhur me numrin e kryengritësve që morën pjesë në çlirimin e Grykës së Kaçanikut kishte mendime të ndryshme. Sipas burimeve të ndryshme numri arrinte nga 3000 deri në 15000 veta, kurse historiani S. Brestovci, duke u bazuar në shumë dokumente arkivore të kohës dhe literaturës në dispozicion, arriti ta saktësojë numrin e kryengritësve në 5000 veta⁷⁰.

Këto ngjarje që ndodhën në Kaçanik ishin pjesë taktike e krerëve të kryengritjes, por meritën më të madhe për këtë e kishte Idriz Seferi, prijës i Lëvizjes Kombëtare të kazasë së Gjilanit e më gjerë, i cili ishte shquar si komandant dhe strateg i rrallë. Për mençurinë dhe strategjinë e mirë që përdorën prijësit e kryengritësve të kazasë së Gjilanit, Preshevës e Kumanovës njoftonte edhe konsulli austro-hungarez në Selanik, i cili parashtronte se shtënia në dorë e kësaj gryke ishte bërë me

67 S. Brestovci, *vep. cit.*, f. 83, 84, 85; Sh. Krasniqi, *vep. cit.*, f. 129.

68 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 339.

69 Po aty.

70 S. Brestovci, *vep. cit.*, f. 86; A. Murati, *vep. cit.*, f. 91; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 127.

mençuri dhe se kjo fitore i detyroi shumë vëzhgues e gazetarë të supozojnë se në mesin e kryengritësve ka edhe këshilltar ushtarak austro-hungarez, por sipas këtij konsulli kjo tezë hidhet poshtë, sidomos të vrojtuesve e gazetarëve serb, sepse shqiptarët edhe në kryengritjet e mëparshme ishin shquar si strateg lufte⁷¹.

Pasi u kthye treni në Shkup ishte dhënë alarmi në kryeqytetin e Vilajetit të Kosovës se kryengritja shqiptare ishte shumë serioze dhe po e kërcënonte qenien e Perandorisë në Ballkan. Qyteti i Shkupit ishte pushtuar nga paniku, ku përveç lajmeve nga gazetarët e ndodhur në tren tjera informacione nuk shkonin andej⁷². Nga frika se kryengritësit gjilanas po vërsulshin drejt Shkupit si qendër e vilajetit, autoritet osmane përforcuan pozitat strategjike të këtij qyteti duke u vendosur jashtë Shkupit në drejtim të Kaçanikut dhe në të njëjtën kohë kërkuan përforcime nga Selaniku⁷³. Për këtë njoftonte edhe korrespondenti i të përditshmes serbe “Politika” të Beogradit se rrallë herë ky qytet dhe në veçanti komiteti “Bashkim e Përparim” ishte gjendur në një shqetësim kaq të madh si kësaj radhe. Drejtuesit e këtij komiteti mendonin se nga kryengritësit shqiptarë do të kenë dëme të pazëvendësueshme⁷⁴.

Për pushtimin e Grykës së Kaçanikut qeveria osmane morri masa, ku filluan të dërgohen forca të shumta të ushtrisë në drejtim të Shqipërisë. Nga Azia e Vogël u sollën forcat speciale “Denisli”, skuadra e kalorësisë së Velesit si dhe erdhën edhe forca ushtarake nga Selaniku⁷⁵.

71 AIH, Vj 20-8-862, *Telegrami i konsullit austro-hungarez nga Mitrovica, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë*, nr. 11, dt. 26 prill 1910; AIH, Vj 20 200-2010, *Raporti i konsullit austro-hungarez në Selanik, dërguar Ministrit të Punëve të Jashtme në Vjenë*, N. 233, dt. 28 qershor 1910.

72 „Вардар“, бр. 25, Са побуњеницима, 15 (28). 4. 1910, Скопље.

73 A. Selmani, *vep cit.*, f. 128; R. Abdyli, *vep cit.*, f. 341.

74 Политика, Бр. 2251, Борба с Арнаутима, 2, 25.4 (8. 5). 1910, Београд.

75 Po aty; “Shqypeja e Shqypenis”, nr. 22, 1 maj 1910.

Perandoria ishte në një gjendje të vështirë përballë kryengritjes shqiptare. Përveç kryengritësve ajo kishte frikë edhe mos ndërhyrjes së ndonjërit nga shtetet ballkanike. Për këtë qeveria osmane bisedoi në Petersburg me Rusinë, ajo e siguroi Perandorinë se nuk do të ketë synime nga Serbia dhe Bullgaria në drejtim të Shqipërisë⁷⁶. Pasi mori këto garanci, Stambolli ndërmori masa të rrepta energjike dhe të shpejta drejt Shqipërisë Verilindore. Kështu, thirri parlamentin dhe aty u vendos që të dërgohen forca të reja ushtarake për ta shtypur kryengritjen. Në anën tjetër ishin kundër deputetët shqiptarë të cilët kërkonin se në vend të dërgimit të ushtrisë, të dërgohet një komision parlamentar për të hetuar shkaqet e kryengritjes. Megjithatë, kjo nuk u pranua nga kryeministri Haki Pasha dhe Talat Beu, Ministër i Brendshëm⁷⁷.

Në bazë të vendimit të parlamentit osman, në Shqipërinë Verilindore kishin arritur forca të mëdha ushtarake, ku numri i përgjithshëm arrinte në 50 mijë ushtarë, të cilët shumica ishin nga Azia e Vogël⁷⁸. Kurse, në anën tjetër forcat shqiptare kishin kërkuar ndihmë nga viset e tjera shqiptare, por kësaj iu përgjigjen kryengritësit nga Luma dhe Dibra⁷⁹.

Në prag të sulmit të forcave osmane në Grykën e Kaçanikut, forcat kryengritëse të Preshevës e Kumanovës zunë pikat strategjike të rrugës Kumanovë-Preshevë-Gjilan për t'i penguar forcat osmane që vinin nga Kumanova në drejtim të Gjilanit për t'iu dal forcave shqiptare mbrapa shpinës. Më 28 prill 1910, ushtria osmane e komanduar nga Esat Beu zhvilloi

76 AIH, Vj 20-14-1475, *Telegram i ambasadorit austro-hungarez në Stamboll, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë*, nr. 120, dt. 26 prill 1910.

77 R. Abdyl, *vep. cit.*, f. 342; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 128, 129.

78 AIH, Vj 20-10-1077, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku, dërguar ambasadorit austro-hungarez në Stamboll*, 28 prill 1910

79 AIH, Vj 20-1-1075, *Raporti i konsullit serb në Selanik, dërguar ambasadorit austro-hungarez në Stamboll*, nr. 90, 29 prill 1910.

përleshje të armatosur me kryengritësit e kësaj zone të udhëhequr nga Bislim Hogoshti e Ramadan Busavata. për një kohë ushtria osmane nuk arrinte të depërtonte drejt Kaçanikut përmes kësaj rruge dhe për këtë u shqetësua Ministri i Luftës Mahmut Shefqet Pasha dhe Shefqet Turgut Pasha komandanti i ekspeditës. Për këtë Valiu i Kosovës kërkoi një taborr ushtarësh nga Selaniku për t'iu ardhur në ndihmë ushtrisë osmane përballë kryengritësve të kësaj zone⁸⁰.

Sipas gazetës së Stambollit "Sabah", ushtria osmane iu kishte dhënë ultimatum forcave shqiptare që të shpërndahen deri në mesditën e 28 prillit 1910⁸¹, por këtë kryengritësit nuk e pranuan dhe filloi marshimi drejt Grykës së Kaçanikut nga veriu, lindja dhe jugperëndimi.⁸²

Ushtria osmane kishte përgatitur edhe planin operativ, ku forcat ushtarake që do ta sulmonin nga veriu këtë pikë strategjike u ndanë në tri pjesë: pjesa e parë e ushtrisë osmane do të kalonin nëpër Moravën Perëndimore në vijën Pozheran-Binçë-Korbiliq-Elez Han, të drejtuar nga Osman Pasha dhe të pajisur me 8 batalione, 2 bateri topash dhe 4 mitraloz. Detyra e kësaj kolone ishte goditja e anës së majtë dhe qendrën e kryengritësve. Kolona e anës së djathtë e komanduar nga Xhabir Pasha, kalonte nëpër lumin Lepenc për të dalë në drejtim të Rakë Bob (Fshatë afër Ferizajt), në këtë mënyrë synonin t'i dilnin kryengritësve nga ana e djathtë, kurse krahun e qendrës e udhëhoqi vetë Shefqet Turgut Pasha, i cili rrugëtoi nga Ferizaj në drejtim të Komogllavës-Kaçanik i Vjetër-Stagovë, i cili ishte i pajisur me 8 batalione, 4 bateri topash dhe 8 mitralozë. Qëllimi i kësaj ofensive ishte të mbroj dy krahët e ushtrisë, por më shumë krahun e djathtë nga sulmet e kryengritësve⁸³.

80 R. Abdyl, *vep. cit.*, f. 344, 345; A. Murati, *vep. cit.*, f. 92.

81 R. Abdyl, *vep. cit.*, f. 345.

82 „Политика“, Београд, Бр. 2244, 16 (29) 4. 1910, Борба с Арнаутима, 2; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 130.

83 АК. Ф. ДАССИП, К. 12, Извештај арпског кралевског конзула из Скопља, Бр. 869, 19. 4 (2. 5) 1910, МИД, Београд; Z. Сана, *vep. cit.*, f.

Në anën tjetër edhe forcat e dislokuara në Shkup filluan të zbatonin planin për pushtimin e Grykës së Kaçanikut. Plani i veprimit kërkonte që nga kryeqendra e Vilajetit të Kosovës u nisen dy kolona, njëra do të shkoj në drejtim të rrugës Shkup-Kaçanik-Prishtinë e përbërë nga 4 taborre ushtarë dhe kolona e dytë sulmoi në drejtim të fshatit Orman-Çuçer-Dërmjak-Kaçanik e cila kishte me vete një bateri fushore dhe tri skuadra mitraljerësh⁸⁴. Në përgjithësi, kryengritësit në Grykën e Kaçanikut të udhëhequr nga Idriz Seferi, u sulmuan në 5 drejtime me gjithsej 26 batalione, 9 bateri fushore, 3 skuadrash mitraljerësh⁸⁵.

Para se të filloj fushata ushtarake për marrjen e Grykës së Kaçanikut, gjenerali osman pati telashe me ushtrinë e tij rezervë të ardhur nga Azia e Vogël, për shkak të simpatisë ndaj Kryengritjes Shqiptare, ata refuzuan të merrnin pjesë në shuarjen e saj. Edhe nizamët ishin kundër shkuarjes në luftë të forcave kryengritëse shqiptare⁸⁶.

Kundër forcave të mëdha ushtarake osmane që arriti numri në 50 mijë ushtarë⁸⁷, kryengritësit shqiptarë në radhët e veta kishin 3000 veta kryesisht nga kazaja e Gjilanit dhe të kazave tjera si të Preshevës, Kumanovës, Shkupit dhe të Kaçanikut. Ushtria osmane sulmoi kryengritësit nga të gjitha drejtimet përnjëherë dhe luftimet kishin zgjatë mbi dy ditë duke përdor armatim të rëndë deri tek bajonetat e thikat⁸⁸.

112; Shukri Rrahimi, *Kryengritjet shqiptare në Kosovë 1909 – 1912*, Revista "Kosova", nr. 1, Enti i Historisë, Prishtinë, 1972, f. 47 (Në tekstin e mëtejme: Sh. Rrahimi, *Kryengritjet shqiptare....*); A. Selmani, vep cit., f. 131.

84 Po aty.

85 AIH, H-11,MPJ, Raporti i atasheut ushtarak bullgar pranë Ambasadës së Mbretërisë bullgare në Stamboll, Nr. 83, dt. 19 prill (2 maj) 1910, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme dhe të Besimit në Sofje; AIH, Vj-20-10-1078, Raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku, dt. 2 maj 1910, dërguar Ambasadorit austro-hungarez në Stamboll.

86 R. Abdyli, vep. cit., f. 346.

87 Po aty, f. 344.

88 AIH, Vj-20-5-524, Telegram i konsullit Adamkievi nga Shkupi, nr. 41, dt. 29 prill 1910, dërguar në Ministrinë Erental në Vjenë; H. e Popullit Shqiptar

Ushtria osmane që ishte nisur nga veriu i Grykës së Kaçanikut e që duhej të depërtonte nga Pozherani për t'i rrethuar forcat kryengritëse të kësaj ane, pësoi keq sidomos në fshatrat Makoc, Kabash e Binçë. Kështu hoqi dorë për vazhdimin e mëtejshëm. Beteja më e përgjakshme ishte zhvilluar në fshatin Binçë të kazasë së Gjilanit, ku ushtria osmane ishte sulmuar nga prita, të cilët u detyruan të zmbrapsen⁸⁹. Nga këtu kryengritësit morën disa topa, 500 pushkë, sasi të mëdha municioni dhe disa kuaj⁹⁰. Këtë betejë nuk e pranoi si humbje Shefqet Turgut Pasha, por kishte thënë se dy batalione ushtarësh osman kishin luftuar mes vete, ku tek njëri batalion ushtarët ishin të pajisur me kësula të bardha dhe i kishin marr për shqiptarë. Kurse në anën tjetër, Osman Pasha për tu hakmarrë dhe për ta tmerruar popullin dhe uljen e moralit tek shqiptarët rrafshoi fshatrat Begracë, Vërban e Runjevë⁹¹.

Përleshje të armatosura mes forcave osmane të kolonës së mesme të udhëhequr direkt nga Shefqet Turgut Pasha dhe kryengritësve shqiptarë u zhvilluan në mbrëmjen e 28 prillit për të vazhduar edhe të nesërmen. Kjo përleshje ishte zhvilluar pranë stacionit hekurudhor në Kaçanikun e Vjetër. Me këtë rast, Pashai osman urdhëroi bombardimin e disa fshatrave si Begracën, Stagovën etj., dhe një pjesë e tyre ishte shkatërruar, ku në mesin e të vrarëve kishte gra, pleq e fëmijë⁹².

II..., f. 431; R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 346.

89 AIH, Vj-20-5-524, Telegram i konsullit Adamkievi nga Shkupi, nr. 41, dt. 29 prill 1910, dërguar në Ministrit Erental në Vjenë; Aliriza Selmani shkruan se Osman Pasha arriti në Kaçanik me një ushtri tejet të shkatërruar, shih: A. Selmani, *vep. cit.*, f. 132.

90 AM. МФ, 374, Извештај српског кралевског конзула из Скопље, 19. 4 (2. 5) 1910, МИД, Београд; Sh. Rrahimi, *Kryengritjet shqiptare...*, f. 47.

91 AIH, Vj-21-123-1234, Raporti i konsullit austro-hungarez nga Shkupi, dt. 29 prill 1910, dërguar Ministrit të Punëve të Jashtme në Vjenë.

92 AIH, Vj-20-5-524, Telegram i konsullit Adamkievi nga Shkupi, nr. 41, dt. 29 prill 1910, dërguar në Ministrit Erental në Vjenë; R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 346; Adem Zejnullahu, *Lufia e Kaçanikut në poezinë popullore shqiptare*,

Kaçaniku i Vjetër ra në duart e osmanëve, ushtria marshoi drejt jugut për të pushtuar Grykën e Kaçanikut dhe më 30 prill lufta zhvillohej në Grykë dhe te Shkallët e Kaçanikut⁹³. Në këto dy arena luftimet ishin të përgjakshme, më të përgjakshmet prej se kishte filluar operacioni dhe me qëllimin që t'i shpartalloj kryengritësit, ushtria osmane e krahut të djathë u nda në dy pjesë: njëra pjesë shkoi në drejtim të Begracës dhe Stagovës të cilët ishin të pajisur me 3 batalione, një bateri fushore dhe 2 skuadra mitraliere, për t'i ndal kryengritësit nga krahui i lindjes, kurse pjesa tjetër doli në rrugë atyre kryengritësve që vinin nga jugperëndimi.⁹⁴

Në këto beteja nga forcat osmane u përdorën të gjitha mjetet luftarake dhe luftimet ishin të përgjakshme, ku luftohej për jetë a vdekje. Edhe pse tek shqiptarët qëndronte një moral i lartë në anën tjetër tek ushtria perandorake paraqiteshin shenja demoralizimi. Në këto beteja kryengritësit, sipas konsullit serb në Shkup, kishin luftuar trimërisht dhe se fillimisht kishin thyer ushtrinë osmane dhe arritën të kapin 500 pushkë⁹⁵.

Beteja më e përgjakshme ishte zhvilluar natën e 1 majit të vitit 1910, në të cilën kolona e majtë e ushtrisë osmane dhe kryengritësit kishin luftuar edhe trup më trup me thika e bajoneta. Këtë betejë vetëm çasti pritej që të fitonin kryengritësit, por në momentin e fundit kishin ardhur përforsimet e ushtrisë osmane nga Shkupi, të cilët kishin thyer qëndresën e kryengritësve të udhëhequr nga Mehmet Pashë Dëralla në anën e majtë të rrugës Shkup-Kaçanik dhe pa ndonjë qëndresë të pritur të kazasë së Tetovës kishin kaluar Gllaboçicën dhe kishin shkuar në drejtim

artikulli nga vepra *Shqiptarët në rrjedhat ballkanike*, Instituti albanologjik, Prishtinë, 1996, f. 183; A. Selmani, *vep cit.*, f. 133.

93 AIH, Vj 20-11-1126, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë*, nr. 233, 28 qershor 1910.

94 R. Abdyl, *vep. cit.*, f. 347.

95 Po aty, f. 348.

të Kaçanikut⁹⁶. Përforcimet e reja menjëherë filluan goditjen e pozicioneve të kryengritësve me artileri të rëndë dhe pastaj filloi operacioni i ushtrisë këmbësore drejt Kaçanikut. Forcat kryengritëse meqenëse ishin nën zjarrin e artilerisë dhe në pritje të përforcimeve të reja nga ana e 2000 kryengritësve të Lumës dhe Dibrës, të cilët ishin vonuar⁹⁷. Për këto shkaqe kryengritësit u detyruan ta lëshojnë Grykën e Kaçanikut⁹⁸. Gjatë largimit ata sulmuan ushtrinë osmane te Guri i Shpuar dhe në Gjurgjedoll pranë Kaçanikut ku lanë të vrarë nga ana osmane rreth 300 ushtarë dhe shumë të plagosur⁹⁹. Këtu ishte luftuar gjithë natën duke i shkaktuar humbje të ndjeshme ushtrisë osmane dhe pastaj forcat kryengritëse u larguan në drejtim të viseve të kazasë së Gjilanit dhe një pjesë e saj kaloi në Grykën e Caralevës¹⁰⁰.

Në këtë betejë kishin marrë pjesë edhe shipashnicasit si: Pajaziti i Ramës, Selimi i Misinit, Saqipi i Salihut, Jashari i Salihut, Bahtjari i Beqës, Iljazi i Rexhepit, Salihi i Abazit, Shabani i Malës etj.¹⁰¹

Pas lajmit të përfundimit të luftimeve dhe ripushtimin e Grykës së Kaçanikut nga ushtria osmane, për vizitë këtyre zonave erdhi Ministri i Luftës së Perandorisë Osmane, Mahmut Shefqet Pasha¹⁰².

96 AIH, Vj-20-5-524, Telegram i konsullit Adamkiev nga Shkupi, nr. 41, dt. 29 prill 1910, dërguar në Ministrit Erental në Vjenë; R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 348, 349; P. Barlt, *vep. cit.*, f. 117.

97 AIH, Vj 20-10-1075, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë*, nr. 90, 29 prill 1910.

98 AIH, Vj 20-5-259, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Shkupi, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë*, nr. 11, pa datë.

99 Z. Cana, *vep. cit.*, f. 113.

100 AIH, Vj-20-5-524, Telegram i konsullit Adamkievi nga Shkupi, nr. 41, dt. 29 prill 1910, dërguar në Ministrit Erental në Vjenë; R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 348, 349; P. Barlt, *vep. cit.*, f. 117; A. Selmani, *vep. cit.*, f. 134; Sh. Krasniqi, *vep. cit.*, f. 131.

101 I. Dërmaku, *Shoqëria "Drita"...*, f. 243.

102 R. Abdyli, *vep. cit.*, f. 351.

Pas qëndrimit të tij dy ditë në Shkup, u nis për Kaçanik ku u prit me nderime të larta ushtarake nga ushtria. Për të futur frikën në popull, në gjyqin ushtarak që ishte formuar aty, Omer Pasha nxori në pushkatim kryengritësit më në zë të Stagovës Zenelin, Jusufin dhe 25 të tjerë¹⁰³. Pastaj, në Kaçanik vritet edhe Hoxhë Sinan Maxherja¹⁰⁴ sepse iu ishin zënë të gjitha letërkëmbimet mes drejtuesve të Lëvizjes Kombëtare, i cili ishte kapur në Preshevë dhe ishte sekretar i Idriz Seferit, i cili ekzekutohet me varje. Në këtë gjyq ushtarak në litarë u hodhën edhe Adem e Mustafë Kabashi, bashkëpunëtorë të ngushtë të Idriz Seferit¹⁰⁵, edhe Emin Beu me të vëllanë etj.¹⁰⁶ Ky gjyq i vendosur në Kaçanik shqipton dënime intensive, ku dënohen me vdekje edhe 30 kryengritës tjerë të kazasë së Gjilanit¹⁰⁷.

Kjo masë vrasjesh, dënimesh e betejash, jep prova reale se krerët e Lëvizjes Kombëtare nga kazaja e Gjilanit luante një rol vendimtar, së bashku me luftëtarë të tjerë të kësaj ane, të sfidojnë ushtrinë osmane dhe t'i bëjnë të ditur autoriteteve osmane ndjenjën për liri e të drejta kombëtare deri në shkëputje të plotë nga Perandoria Osmane. Kryengritja edhe pse u shua me gjak dhe nuk ishte e përgjithshme, pati efektin e saj në ngritjen e ndërgjegjes kombëtare dhe nevojës për çlirim nga sundimi osman. Kazaja e Gjilanit dha shumë luftëtarë të cilët edhe pas përfundimit të kryengritjes e vazhduan rrugën e tyre drejt aspiratës shekullore për bashkimin e vilajeteve shqiptare në një shtet të vetëm e të pavarur shqiptar.

103 „Полизика“, Бр. 2257, Београд, 1 (14) 5. 1910, Борба и Арнаутима, 2.

104 Fehmi Rexhepi, *Kontributi i Idriz Seferit në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare*, Instituti Albanologjik, Gjurmime albanologjike, seria e shkencave historike 23-1993, Prishtinë, 1995, f.108; Rexhep, Selimi, *Kontributi i Mulla Sinan Maxheres në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare*, punim në kuadër të vepërs *Jeta dhe Vepra e Idriz Seferit*, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2003, f. 115.

105 A. Selmani, *vep cit.*, f. 160; A. Murati, *vep. cit.*, f. 95.

106 „Вардар“, Скопје, Бр. 30, 2 (15) 5. 1910, Ухвачена преписка, 3.

107 АИИ, Vj 20-10-195, *Raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku dërguar ambasadorit austro-hungarez në Stamboll*, nr. 110, pa datë; R. Abdyl, *vep. cit.*, f. 351.